

4. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС від 17 червня 2022 р. URL: <http://surl.li/hfwyn>

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку добору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсній основі: закон України від 13 грудня 2022 р. № 2846-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2846-20#Text>

6. Про національні меншини (спільноти) України: закон України від 13 грудня 2022 р. № 2827-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>.

Валентина БОНЯК

завідувачка кафедри теорії

та історії держави і права

Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ,

докторка юридичних наук, професорка

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ ДІЮЧОГО В УКРАЇНІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Визначено за мету розглянути забезпечення конституційного права на освіту в умовах запровадженого в Україні у зв'язку з воєнною агресією російської федерації правового режиму воєнного стану та визначити шляхи його удосконалення.

Право на освіту хоча й вважається осередком культурних прав, які поряд з соціально-економічними правами відносяться до прав людини «другого покоління», однак вміщений у ньому аспект недискримінації дає підстави відносити його до фундаментальних громадянських прав, тобто прав «першого покоління».

Забезпечення конституційного права на освіту охоплює собою діяльність Верховної Ради України, глави держави – Президента України, Уряду Української держави та інших органів виконавчої влади, Верховного Суду та системи судів загальної юрисдикції, Конституційного Суду України, правоохоронних органів, прокуратури України, органів місцевого самоврядування та їх службових і посадових осіб зі здійснення ними функцій з використанням наданих їм законодавчо визначених повноважень з метою створення найбільш сприятливих умов для всебічної реалізації кожним цього суб'єктивного права, а в разі порушення такої можливості – відновлення даного права й притягнення винних до юридичної відповідальності [1, с. 12].

Водночас в умовах діючого в Україні правового режиму воєнного стану реалізація конституційного права на освіту виявилася під загрозою, а його забезпечення стикається з рядом викликів.

Насамперед наголосимо на тому, що в нашій державі конституційно закріплено:

- наділення цим правом кожного (ч. 1 ст. 53 Основного Закону);
- забезпечення державою Україною: а) доступності й безоплатності дошкільної освіти, повної загальної середньої та професійно-технічної освіти, а також вищої освіти в як у державних, так і комунальних навчальних закладах; б) розвиток усіх видів освіти (дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання); в) надання учням та студентам державних стипендій і пільг (ч. 3 ст. 53 Конституції України);
- право громадян на конкурсній основі безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах (ч. 4 ст. 53 Основного Закону);
- законодавче гарантування громадянам (включно й тим, які належать до національних меншин) можливості отримувати освіту рідною мовою/ або ж вивчення такої мови у державних (комунальних) навчальних закладах або ж через національні культурні товариства (ч. 5 ст. 53 Конституції України) [2].

Як фундаментальна можливість це право є і залишається таким, що посідає провідне місце у структурі правового статусу людини. Навіть незважаючи на той факт, що в умовах запровадженого у державі правового режиму воєнного стану досліджуване конституційне право відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України може обмежуватися, його значення в умовах сучасних викликів невпинно зростає, бо ж саме забезпечення цього права є і залишається пріоритетним завданням демократичної, соціальної та правової держави, котра прагне стати повноправним членом Європейської спільноти; воно виступає гарантією реалізації ряду інших конституційних прав і свобод, а освіта в цілому є одним із найбільш потужних засобів, що сприяє сталому розвитку країни.

Водночас, як слушно наголошує В. Потапова, саме під час збройних конфліктів та репресивної окупаційної політики порушується можливість реалізації права на освіту. І така ситуація, на думку дослідника, є складовим елементом збройного конфлікту й частиною умисної та послідовної спроби агресора позбавити дітей, молодь конституційної можливості здобувати освіту [3].

На розвиток вищеперерахованих конституційних положень щодо права кожного на освіту суб'єкт законотворчості у Законі України «Про освіту» додає такі положення, що є і залишаються чинними, а саме:

- таке право передбачає доступну та якісну освіту, тобто освіту, протягом усього життя та її безоплатність у випадках і порядку, що визначені Конституцією та законами України;
- умови доступу до освіти для всіх осіб є рівними (ніхто не може бути обмежений у праві здобувати освіту; це право гарантується кожному

незалежно від будь-яких ознак – громадянства, національності, раси, віку, статі, інвалідності, релігійних, політичних чи інших переконань, походження, стану здоров'я, мови спілкування, кольору шкіри, місця проживання, соціального і майнового стану, наявності судимості та інших ознак і обставин);

- досліджувану можливість особа має змогу реалізовувати через здобуття її на різних рівнях освіти, у різних формах та видах;

- це право одночасно виступає і можливістю кожного на доступ до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів (включно і через мережу Інтернет), електронних підручників, інших мультимедійних навчальних ресурсів у порядку, який визначено законодавством;

- у випадках, визначених законодавством, держава гарантує здобувачам освіти соціальний захист, а також рівний доступ до освіти і тим особам, що належать до соціально вразливих верств населення (з урахуванням їх індивідуальних потреб, інтересів, здібностей, можливостей створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами та забезпечує виявлення/усунення факторів, що перешкоджають реалізації їх прав і задоволенню потреб у освітній сфері);

- здобуття освіти в Україні іноземцями та особами без громадянства здійснюється відповідно до законодавства та/або міжнародних договорів держави;

- право на освіту не може бути обмежене законом (законом можуть бути визначені тільки особливі умови щодо здобуття певного рівня освіти, професії/спеціальності (ст. 3 Закону України «Про освіту») [4]. Однак погоджуємось, що наявність такої норми у вищевказаному Законі України «Про освіту» вимагає приведення її у відповідність до ст. 64 Конституції України та доповнення ч. 9 ст. 3 цього закону змінами такого змісту: «Право на освіту не може бути обмежене законом, крім випадків, передбачених Конституцією України» [5].

Суттєво, що в період дії в Україні правового режиму воєнного стану, викликаного воєнною агресією російської федерації, законодавець виклав ч. 8 вищевказаної статті в оновленій редакції: особи, яких визнано біженцями або такими, що потребують додаткового захисту, а також інші категорії іноземців та осіб без громадянства, згідно з чинним законодавством, мають рівне з громадянами України право на освіту [4].

У період дії в державі правового режиму воєнного стану законодавцем було внесено зміни і до законодавства, що регулює відносини у сфері здобуття вищої освіти. Зокрема, ч. 2 ст. 3 Закону України «Про вищу освіту» було доповнена новим пунктом 1⁻¹, що містить вимогу формування оборонної свідомості, виховання патріотизму та сприяння утвердженню національної та громадянської ідентичності.

Важливим є і те, що Верховною Радою України змінено й абзац перший ч. 2 ст. 4 вищевказаного Закону України. Ці зміни стосуються

іноземців/осіб без громадянства (включно й закордонних українців, які проживають в Україні постійно), осіб-біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, а також інших категорій іноземців/осіб без громадянства: відповідно до цих положень всім їм, нарівні з громадянами України, гарантується право на здобуття вищої освіти, включно і за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету [4].

Збройна агресія російської федерації проти України спонукала внесення змін законодавцем і до абзацу першого ч. 15 ст. 44 Закону України «Про вищу освіту», які передбачають гарантії соціального захисту, по-перше, особам, що як учасники постраждали в результаті Революції Гідності, а також особам-учасникам бойових дій, особам з інвалідністю і їхнім дітям; по-друге, після їх звільнення особам, які внаслідок збройної агресії проти України були позбавлені особистої свободи; по-третє, дітям, у яких загинули/померли особи, які визначені у ч. 1 ст. 10⁻¹ Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (включно дітям, один із батьків яких загинув або помер під час масових акцій громадянського протесту чи внаслідок отримання поранення, каліцтва чи контузії, одержаних під час масових акцій громадянського протесту, дітям осіб, які загинули (померли) в результаті встановлених фактів позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, дітям – внутрішньо переміщеним особам, дітям, що мешкають у населених пунктах на лінії зіткнення, включно і тим, які навчаються у закладах вищої освіти на денній формі навчання (до закінчення ними цих закладів, але не більше як до досягнення ними 23-річного віку) цільову державну підтримку для здобуття вказаними категоріями вищої освіти у порядку, що встановлений Урядом України [4].

Сьогодні з урахуванням безпекової ситуації в Україні конституційне право на освіту в закладах освіти за рішенням обласних військових адміністрацій може бути реалізовано офлайн, онлайн або змішано.

7 квітня 2023 р. Українським урядом схвалено Концепцію безпеки закладів освіти, яка сприятиме забезпеченню учасників освітнього процесу від непередбачуваних подій, які є наслідком воєнної агресії російської федерації проти нашої держави, а також сприятиме безперешкодній реалізації досліджуваного права й безпечні, належні та здорові умови як навчання, так і викладання [6], а постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2023 року було ухвалено постанову, що стосувалась забезпечення належного початку навчального року під час діючого правового режиму воєнного стану.

Важливу роль у забезпечення досліджуваного права з перших днів війни відіграє Міністерство освіти і науки України. Цим центральним органом виконавчої влади:

- з самого початку введення в державі правового режиму воєнного стану було створено Ситуаційний центр Міністерства як консультативно-дорадчий орган при Міністрові освіти і науки;
- Наказами Міністерства освіти і науки України у 2022 році було

вирішено такі питання: звільнення учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти, від проходження ними державної підсумкової атестації; затверджено Порядок проведення мультипредметного тесту; питання зарахування до загальноосвітніх середніх закладів в умовах воєнного стану в державі та видачі документів про загальну середню освіту в таких умовах й ряд інших питань;

- перед початком нового 2023-2024 навчального року очільником Міністерства було видано рекомендації щодо освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти;

- також Міністерством було підготовлено та опубліковано ряд Листів, які торкаються окремих питань організації в умовах воєнного стану освітнього процесу та ін.

Питання забезпечення права на освіту знаходяться в центрі уваги й інших органів державної влади. Важливо наголосити на тому, що у серпні 2023 р. Міністерством внутрішніх справ України разом з Міністерством освіти і науки України було прийнято спільний наказ, який затверджує Порядок раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу/ризикі нападу на освітній заклад.

Отже, вищевикладене свідчить на користь того, що в умовах діючого правового режиму воєнного стану органи публічної влади та їх посадові і службові особи хоча й стикаються зі значною кількістю проблем щодо забезпечення кожному конституційного права на освіту, однак максимально зосереджують зусилля на вдосконаленні нормативно-правової бази у сфері освіти і науки, налагодженні чіткої системи взаємодії з питань забезпечення досліджуваного права, включно і щодо безпечного освітнього середовища й безпеки закладів; вирішенні питань щодо збільшення фінансування освітянської сфери й ін. Тільки такий комплексний підхід сприятиме забезпеченню кожному досліджуваній можливості як фундаментального права, що є одним із засобів перемоги над ворогом, подальшого поступального розвитку держави та засвоєння демократичних цінностей.

1. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 Київ. 2005. 20 с.

2. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Потапова В. Основні проблеми та виклики реалізації права на освіту в умовах російсько-української війни <https://almenda.org/problems-ta-vyklyky-realizatsiyi-prava-na-osvitu-v-umovakh-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny/>.

4. Мельник О.Ф. Право на доступність освіти в Україні в умовах війни. *Актуальні питання у сучасній науці*. №11(17)2023. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/7342/738/>.

5. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти: Розпорядження від 7 квітня 2023 р. № 301-п/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2#Text>.